

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“

Одделен отпечаток

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

ГОДИНА XXV

1974

Виктор Фридман

**ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ГЛАГОЛ ОД
ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА ГЕНЕРАТИВНАТА СЕМАНТИКА**

СКОПЈЕ
1974

ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА МАКЕДОНСКИОТ ГЛАГОЛ ОД ГЛЕДНАТА ТОЧКА НА ГЕНЕРАТИВИНАТА СЕМАНТИКА

Системот на македонскиот глагол е еден од најсложените системи во словенскиот лингвистички свет. Како што е општо-познато, македонскиот јазик го има зачувано, пако со променето значење, минатото определено време од старословенскиот јазик. Оваа промена на значењето потекнува, можеби, од тенденции коишто веќе постоеле во старословенскиот.¹ Може да се каже дека разликата меѓу минато определено свршено време и минато определено неовршено време е само видска (аспектуална), па тие можат да се третираат како една категорија, т.е. минато определено време без обзир на тоа дали е свршено или неовршено. Во оваа смисла, минато определено време се противставува на минато неопределено време. Се знае дека не само цртата *определеност* го разликува минато определено време од минато неопределено време, а исто така цртата која се состои во фактот дека минато определено време се употребува за дејство за кое говорникот лично потврдува дека навистина тоа се случило, а минато неопределено време се употребува за дејството без обзир на потврдување, т.е. кога говорникот само тврди дека дејството се случило. Обично тоа значи дека минато определено време се употребува во директно кажување, а минато неопределено време во прекажување. Иако минато неопределено време може да се употребува во директно кажување,² минато определено време не може да се употребува во прекажување без лично да се потврдува искажувањето од страната на говорникот. На пример, кога се вели *тој бил таму*, тоа може да има значење „јас тврдам дека тој бил таму, но не го потврдувам тоа“, но кога се вели *јас сум бил таму*, тоа е потврдување како и тврдење. Кога се вели *тој вели дека таа го направила тоа*, тоа значи „тој така рече, но јас лично не ја видов“. Но кога се вели *тој вели дека таа го направи тоа*, тогаш има значење „тој го вели тоа и јас го потврдувам тоа“. Од гледната точка

¹ Wijk, Nicolaas van. 1933. De l'emploi du parfait et de l'aoriste en vieux-slave. *Revue des Etudes Slaves* 13:242--244.

² Конески, Блаже. 1967. Граматика на македонскиот литературен јазик. Скопје: Култура.

на структуралната лингвистика може да се каже дека минато определено време е маркирано за потврдување, а минато неопределено време не е така маркирано, затоа што минато неопределено време може да изразува потврдување или не, но минато определено време секогаш изразува потврдување. Во полза на овој поим оди и фактот дека минато определено време не може да се употребува во речениците кои им се потчинети на глаголи како на пример *се сомневам, не верувам*, итн. На пример, реченицата **Не верувам дека тие го направија тоа* не е граматичка за македонскиот јазик.

Овие факти имаат важност за генеративно-трансформационалната граматика, а особено за теоријата на генеративната семантика. Според оваа теорија, секое значење на секоја реченица ја има својата „длабинска“ структура која може да се претстави преку едно таканаречено „дрво“, т.е. еден структурален дијаграм. Од најдлабинската структура, преку разни трансформации (претворувања, преобразувања), и граматички и семантички, се преминува до површинската структура, т.е. реченицата како што фактички се изговара од говорникот. По секоја трансформација, длабинската структура на реченицата малку се менува (и следствено се менува дрвото коешто ја претставува структурата) додека не се стигнува до површината. Значи, има степени на длабинска и површинска структура. Кога започнала трансформационалната теорија, длабинската структура не се разликувала многу од површинската, но во последно време, овие поими стануваат сè поапстрактни.³ Според современата теорија на генеративната семантика, и семантиката и граматиката на една реченица имаат иста формална репрезентација, т.е. таканаречено дрво, па има само еден систем на правила, т.е. трансформации, преку кои површинската структура се добива од најдлабинската структура, т.е. семантичка репрезентација. Оваа теорија има доста разгранувања, па освен генеративната семантика, има исто така други развојни варијанти од оригиналната трансформационална теорија на Чомски, но за целта на оваа статија е доволен овој мошне краток поглед на основните принципи.

Во рамките на теоријата на генеративната семантика, се има развиено еден вид анализа којашто се вика извршувачка анализа (на англиски *performative analysis*). Таа ја има за извор лингвистичката интерпретација на една мисла од англискиот филозоф Ј. Л. Остин, кој напишал за една посебна категорија на глаголи: *извршувачки*.⁴ За такви глаголи, самото изго-

³ Chomsky, Noam. 1957. Syntactic structures. The Hague: Mouton. Sadock, Jerrold M. 1974. Toward a linguistic theory of speech acts. New York: Academic Press.

⁴ Austin, John Langshaw. 1962. How to do things with words. Cambridge: Harvard.

варање на глаголот (во прво лице) го претставува дејството коешто го означува глаголот, на пр. кога велам *бегам*, тоа не значи во секој случај дека го извршувам дејството на бегане, но кога велам *се извишувам*, со самото изговарање на зборот го извршувам дејството на извишување. Според Џон Рос има еден ограничен број основни извршувачки типови (разреди), и ако е така, тогаш во длабинската структура, т.е. апстрактната семантичка репрезентација, на секоја реченица, има претставување на извршувачкиот тип на реченицата, т.е. дејството коешто се извршува со самото изговарање на реченицата, а тоа во форма на една повисока апстрактна реченица.⁵ Таква реченица не е изговарана од говорникот, но постои како главната реченица во секое дрво во неговите поапстрактни степени и го покажува основното, извршувачко, значење на реченицата, на пр. *Побрзај* значи „Јас ти заповедувам тебе да побрзаш“, но *Побрзај, ќе стигнеш* не значи во секој случај „Јас ти заповедувам итн.“ но „Јас тврдам, ако побрзаш итн.“⁶ Таа разлика меѓу двете употреби на површинската заповедна форма *побрзај* би се претставила, во рамките на извршувачката анализа, како еден вид апстрактни реченици со извршувачките глаголи *заповедувам* и *тврдам* ставени во највисокото место во дрвото. Реченицата *Зар не можете да го затворите прозорецот?* претставува друг пример. Во длабинската структура, т.е. во сушноста на својата семантика (значење), таа реченица не е прашање ами заповед, т.е. со изговарањето на реченицата, не го извршувам дејството на прашување, ами дејството на заповедување. Но во површинската структура има форма на прашање; затоа, според извршувачката анализа, во дрвото што ја претставува длабинската структура на реченицата треба да има глаголи за семантичкото значење и површинската форма.

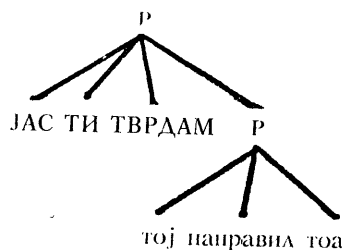
Со тоа стигнуваме до централниот поим на оваа статија: основното значење на потврдување кај мнато определено време и соодветното отсуство на такво значење кај мнато неопределено време можат да се разберат во рамките на извршувачката анализа преку дрвја на длабинската структура. Како први примери да ги земеме следниве реченици:

- (1) Тој го направил тоа.
- (2) Тој го направи тоа.

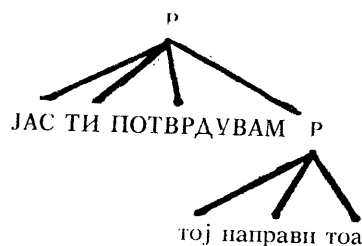
⁵ Ross, John Robert. 1970. On declarative sentences. Readings in English transformational grammar, ed. by Roderick A. Jacobs and Peter S. Rosenbaum, 222—272. Waltham: Ginn and Company.

⁶ Кепески, Круме. 1972. Граматика на македонскиот литературен јазик за училниците од II степен. Скопје: Просветно дело.

Првиот пример би имал вакво дрво:⁷

Меѓутоа, другиот пример би го имал следниов тип дрво:

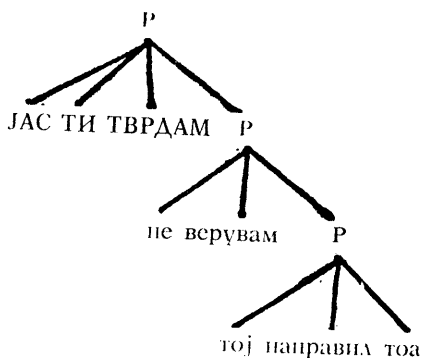

Во прилог на мислењето дека за двете реченици се потребни **две** структури иде разликата меѓу следниве реченици:

(3) Не верувам дека тој го направил тоа.

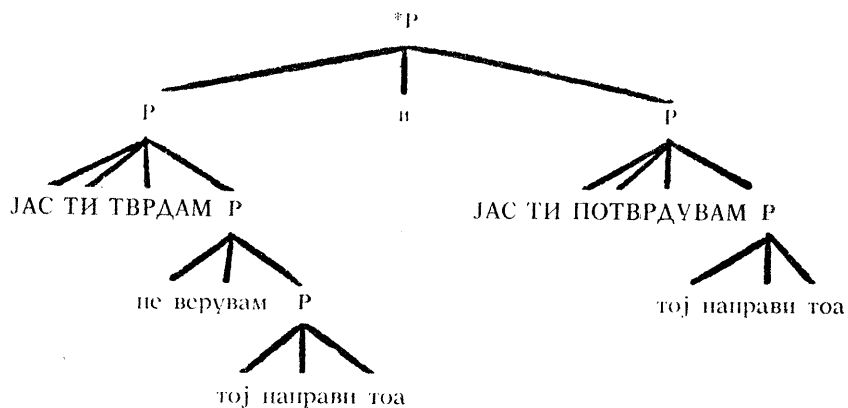
(4) *Не верувам дека тој го направи тоа.

Третиот пример би можел да се претстави со вакво дрво:

Но бидејќи четвртата реченица има и едно тврдење (*не верувам*) и едно потврдување (*направи*), би ни требало вакво дрво:

⁷ Се разбира, во оваа статија не можат да се претстават сите подробности на такво дрво без да се изгуби главниот поим; затоа сите дрвја ќе имаат една општа форма којашто ќе ги претставува само најважните детали. P значи „реченица“.

Во гореспоменатата реченица (4), говорникот истовремено тврди дека не верува оти некој човек направил нешто и потврдува, со употребата на минато определено време, дека истиот човек го направил истото дело, а тоа е нелогично, неграматички, и претставува едно лошо образувано дрво. Треба да се забележи дека оваа четврта реченица може граматички да се каже со значење на големо изненадување, т.е. со истото значење како што го има реченицата *Просто не ми се верува дека тој го направи тоа*. Овој факт не му противречи на нашето претставување за основното значење на минато определено време и неговите последици за генеративна семантика бидејќи во таков контекст реченицата *не верувам* не значи „не верувам“ ами „тешко е за мене да верувам, пако морам да верувам бидејќи вистина е...“. Таква употреба, според Остин, е несреќна (на англиски *infelicitous*), т.е. неискрена. Ваквата употреба на реченицата *не верувам* нема значење на недоверба, и така бидејќи значењето во длабинската структура не е тука буквално, оваа употреба нема врска со претставувањето на основното значење на минато определено време преку апстрактни извршувачки реченици.

Што можеме да заклучиме од сèво ова? Генеративната семантичка теорија на извршувачката анализа тврди дека за секоја реченица, кога говорникот ја изговара, тој истовремено извршува некакво дејство со обѕир на себе и слушателот, а тоа дејство се претставува во длабинската структура како една повисока, т.е. апстрактна, реченица со еден извршувачки глагол и со површинската реченица како негов објект. Во површинската структура исто така се појавува доказ дека секоја реченица има такво извршувачко значење, но обично доказот не се манифестира како реченица. Напротив, таков доказ е доста сутилен. Еден таков пример се добива од системот на македонскиот глагол. Како што веќе видовме, извршувачкото значење (тоа на англиски би се рекло *illocutionary force*) на

обични декларативни реченици, кои го употребуваат минатото определено време, може да се утврди ако ги потчиниме на глаголи на недоверба. Но тоа не може да се направи, па тогаш е јасно дека потврдувањето, што е основното значење на минато определено време, е истовремено и дејството што се извршува со изговарање на една реченица со еден глагол во минато определено време. Затоа таквата реченица не може да се потчини на еден глагол што му противречи на поимот на потврдување. Оваа особеност на македонскиот јазик ги покажува тесните врски што можат да постојат меѓу граматиката и семантиката. Постоенето на такви тесни врски е основа на теоријата на генеративната семантика. Значи, генеративната семантика, една теорија која се занимава главно со англискиот јазик, има нешто да научи и од македонскиот јазик, а особено од глаголскиот систем. Сложената граматика на овој систем е исплетена со семантиката и синтаксата на речениците на јазикот, па и со тоа дава јасни и интересни примери на дејствување на јазикот како општ предмет на овој теоретски правец на лингвистиката.

Виктор ФРИДМАН
(Универзитет Норт
Каролина, Чапел Хил)